

Koordinace sociálního zabezpečení v EU

Pavla Kvapilová, Hana Jurajdová

Vstup České republiky do Evropské unie s sebou přinesl řadu změn v zajištění nároků českých občanů v oblasti sociálního zabezpečení.

Jedním ze základních principů Evropské unie je právo občanů na volný pohyb. V oblasti sociálního zabezpečení z toho vyplývá povinnost členských států zacházet s migrujícími občany jiných členských států stejně jako s vlastními státními příslušníky tak, aby nebyla omezena jejich možnost pracovat v jednotlivých členských zemích. *V oblasti sociálního zabezpečení nedochází z důvodu různorodosti sociálních systémů k jejich harmonizaci, ale pouze k jejich koordinaci, která ponechává národní předpisy beze změn a EU pouze vytváří vlastní koordinační pravidla nahrazující ta národní pravidla, která jsou pro migrující občany nevýhodná.*

V oblasti sociálního zabezpečení členské státy aplikují ustanovení Nařízení Rady (EHS) 1408/71 a prováděcího Nařízení Rady (EHS) 574/72 (tzv. Koordinační nařízení), Nařízení Rady 859/03 a další složky komunitárního práva, zejména judikáty Evropského soudního dvora. Tato nařízení se aplikují přímo, nevyžadují inkorporaci do práva národního a jsou nadřazena jak vnitrostátnímu právu, tak bilaterálním smlouvám o sociálním zabezpečení. Kromě členských států Nařízení provádějí i některé nečlenské státy. Uzavřené mezinárodní smlouvy nepozbývají platnosti, ale aplikují se pouze ustanovení, která nejsou v rozporu a na která se nevztahuje Koordinační nařízení.

Nařízení se vztahuje na všechny právní předpisy týkající dávek v nemoci a mateřství, v invaliditě, ve stáří, pozůstalým, při pracovních úrazech a nemocech z povolání, v nezaměstnanosti, pohřebné, rodinné dávky a zvláštní nepříspěvkové dávky např. u osob s postiženími. Přesný výčet dávek sociálního zabezpečení spadajících do uvedeného **věcného rozsahu** není. Podle stanovených pravidel pojistné povinnosti je každá osoba pojištěna pouze v jednom státě, nemělo by dojít k situaci, že by migrující osoba podléhala právním předpisům více států nebo žádného státu. Podle principu rovného zacházení mají migrující osoby na území členských států v zásadě stejná práva a povinnosti jako státní příslušníci dotyčného státu a stanovená příslušnost k právním předpisům jedné země se vztahuje na všechny systémy sociálního zabezpečení dané země. Není možné, aby osoba byla zdravotně pojištěna v jednom státě a důchodově a nemocensky v jiném státě.

Pro posouzení, zda se uplatní koordinační mechanismus EU, je rozhodující **osobní rozsah** Koordinačního nařízení. Předpisy EU v oblasti sociálního zabezpečení se použijí pouze v případě osoby, která migruje, a to občané členských států EU, osoby bez státní příslušnosti a uprchlíci, pokud bydlí v členském státě, rodinní příslušníci a pozůstalí uvedených osob bez ohledu na státní příslušnost a za určitých podmínek i na občany třetích států. Nedojde-li k pohybu přes hranice, nelze se Koordinační nařízení odvolat. Důvod pohybu přes hranice nerozhoduje, může být z ekonomických i jiných příčin např. zaměstnanec v jednom členském státě odchází jako důchodce do jiného členského státu. Definování jednotlivých kategorií osob (osoba zaměstnaná, samostatně výdělečně činná, student, rodinný příslušník, pozůstalý, uprchlík, osoba bez státní příslušnosti) má přednost před vymezením těchto kategorií podle příslušného národního práva. Dále pak existuje několik dalších kategorií pracovníků, na které se vzhledem k povaze jimi vykonávané práce vztahují zvláštní ustanovení – přeshraniční pracovníci (pendleři), sezónní pracovníci, vyslané osoby, námořníci, diplomaté a pomocný personál Evropských společenství.

Při migraci osob za prací (tedy osob zaměstnaných nebo samostatně výdělečně činných ve smyslu Nařízení) je třeba určit tzv. příslušnost k právním předpisům, neboli pojistnou povinnost. To umožní migrující osobě a jeho zaměstnavateli, aby tato osoba byla účastna správného právě jednoho systému sociálního zabezpečení, tedy zamezí se situacím, kdy na migrující osoby se bude vztahovat žádný nebo více než jeden právní řád. Základní pravidlo pro určení příslušných právních předpisů je tzv. pravidlo státu výkonu práce nebo činnosti. Dle tohoto pravidla osoba zaměstnaná podléhá právním

předpisům toho členského státu, na jehož území pracuje, i když bydlí na území jiného členského státu nebo když její zaměstnavatel má sídlo na území jiného členského státu a osoba samostatně výdělečně činná podléhá právním předpisům toho členského státu, na jehož území vykonává svou samostatnou výdělečnou činnost, i když bydlí na území jiného členského státu. **Rozhodující je místo výkonu činnosti**, a o bez ohledu na to, kde osoba bydlí, kde má zaměstnavatel sídlo, podle jakých právních předpisů je uzavřena pracovní smlouva, zda jde o osoby zaměstnané nebo výdělečně činné. Je zde ovšem celá řada výjimek. Pro zajištění účinné komunikace mezi institucemi sociálního zabezpečení členských států se používají tzv. evropské formuláře (E-formuláře), které vypracovává Administrativní komise pro sociální zabezpečení migrujících pracovníků a jsou rozhodné pro prokázání nároku a stanovení dávek v členských státech.

Jestliže je osoba současně zaměstnaná nebo vyvíjí svou samostatnou výdělečnou činnost ve dvou nebo více členských státech (např. zaměstnanec bydlí a vykonává činnost na území jednoho členského státu a současně vykonává činnost na území druhého členského státu), pak podléhá zpravidla právním předpisům státu svého bydliště. Určení bydliště může být někdy problematické. Za bydliště ve smyslu evropských právních předpisů je třeba považovat místo (stát), kde má osoba těžiště svých zájmů. V případě pochybností je třeba vycházet především ze zřetelně projeveného úmyslu osoby trvale se zdržovat na určitém místě (faktor projevu vůle) a z faktického stavu, který existuje po dlouhou dobu (faktor trvalosti) např. situace rodiny osoby, důvody migrace, délka a nepřetržitost pobytu, stále zaměstnání, záměr bydlet nadále, a to v souvislostech, přičemž nelze za jedinou součást pojetí bydliště považovat délku pobytu.

Zvláštnímu režimu podléhají též osoby vyslané. Jde o osoby, vykonávající při splnění stanovených podmínek činnost nebo práci v jiném členském státě, kdy po vymezenou dobu tyto předpisům o sociálním zabezpečení státu, kde pracují, ale předpisům státu, odkud byly dočasně vyslány. Doba vyslání nesmí zpravidla převýšit 12 měsíců, vyslání mohou být jak zaměstnanci, tak osoba samostatně výdělečně činná může vyslat sama sebe. Obecně každá zahraniční pracovní cestu, obchodní jednání, byť by trvala dvě hodiny, jeden den, měsíc, lze považovat za vyslání ve smyslu Nařízení, ale z důvodu přílišné administrativní náročnosti není v zásadě nutné vystavovat příslušné E-formuláře osvědčující příslušnost k právním předpisům jednotlivých států.

Nezaopatření rodinní příslušníci jsou pojištěni ve stejném státě jako pracovník. Kdo je rodinným příslušníkem, určují vždy předpisy země, kde tyto osoby bydlí. Za rodinného příslušníka se v České republice považuje manžel (manželka) a nezaopatřené dítě ve smyslu zákona o státní sociální podpoře. Jestliže tedy živitel rodiny pracuje v jiném členském státě a jeho nezaopatřená rodina bydlí na území ČR, pak bude i rodina podléhat právním předpisům v oblasti sociálního zabezpečení toho členského státu, na jehož území pracuje živitel.

Pomocný personál Evropských společenství má možnost uplatnit právo volby pro příslušnost právních předpisů členského státu na jehož území jsou zaměstnání nebo jimž naposled podléhali nebo jehož státní příslušnost mají. Obdobně právo opce mají osoby zaměstnané na diplomatických misích a konzulárních úřadech a jejich pomocný personál v soukromých domácnostech.

Výjimka ze základního principu aplikace právních předpisů jednoho státu může nastat v případě, že osoba je zaměstnaná na území jednoho členského státu a současně vykonává samostatnou výdělečnou činnost na území jiného členského státu. Tehdy podléhá právním předpisům obou států, přičemž lze žádat o udělení výjimky, aby osoba byla pojištěna v systému jednoho státu.

Určení příslušnosti k právním předpisům a související pojistnou povinnost k sociálnímu a zdravotnímu pojištění u vybraných kategorií osob je obtížnou záležitostí. V řadě případů pak v dalším nastupuje problematika dvojího zdanění a určení, ve kterém státě jsou osoby rezidentem za účelem správného stanovení daňové povinnosti k důchodovým daním.